

ORIENTAL JOURNAL OF PHILOLOGY

journal homepage:

<http://www.supportscience.uz/index.php/ojp/about>

NATIONAL-CULTURAL CHARACTERISTICS OF PROVERBS WITH THE "FATHER" COMPONENT IN THE UZBEK LANGUAGE

Nigora Kadirova*Lecturer**Specialized school affiliated with PIIMA in Kokan city
Kokan, Uzbekistan***ABOUT ARTICLE**

Key words: value, axiolinguistics, concept, national mentality, linguoculturology, paremeological fund, language landscape of the world.

Received: 04.11.22**Accepted:** 06.11.22**Published:** 08.11.22

Abstract: Proverbs express national values, ancient traditions, as well as the character of each people, as well as the worldview and lifestyle of this people. Each proverb reflects the worldview, the national cultural heritage of the people. The attitude of the Uzbek people towards their father is based on national values, which are reflected in proverbs. This article provides a linguoculturological analysis of proverbs with the component "father".

O‘ZBEK TILIDA “OTA” KOMPONENTLI MAQOLLARNING MILLIY-MADANIY XUSUSIYATLARI

Nigora Qodirova*o‘qituvchi**Qo‘qon shahridagi PIIMA qarashli ixtisoslashgan maktab
Qo‘qon, O‘zbekiston***MAQOLA HAQIDA**

Kalit so‘zlar: qadriyat, aksiolingvistika, konsept, milliy-mentallik, lingvokulturologiya, paremeologik fond, olamning lisoniy manzarasi.

Annotatsiya: Maqollar har bir xalqning milliy qadriyatlarini, qadimiy an‘analarini, qolaversa, tabiati hamda o‘sha xalqning dunyoqarashini va turmush tarzini o‘zida ifoda etadi. Har bir maqolda shu maqolni yaratgan xalqning timsoli, xalqning milliy madaniy merosi namoyon bo‘ladi. O‘zbek xalqida otaga bo‘lgan munosabat milliy qadriyatga asoslangan bo‘lib, bu bir qator maqollarda o‘z aksini topadi. Mazkur maqolada “ota” komponentli maqollar lingvomadaniy tahlil qilingan.

НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПОСЛОВИЦ С КОМПОНЕНТОМ «ОТЕЦ» В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

Нигора Кадырова

преподаватель

Специализированная школа при ПИИМА в городе Кокан

Кокан, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: ценность, аксиолингвистика, концепт, национально-менталитет, лингвокультурология, парамеологическая основа, языковой ландшафт мира.	Аннотация: Пословицы выражают национальные ценности, древние традиции, природу, мировоззрение и образ жизни каждого народа. В каждой пословице изображен символ народа, создавшего эту пословицу, национальное культурное достояние народа. У узбекского народа отношение к отцу основано на национальных ценностях, что отражено в ряде пословиц. В данной статье пословицы с компонентом «отец» анализируются в лингвокультурологическом плане.
---	---

KIRISH

Har bir tilda akslanayotgan milliy madaniyat ko‘proq xalq og‘zaki ijodi sanalgan maqollarda aks etadi. Til "ajdodlardan avlodlarga milliy madaniyatni meros qilib qoldiradi. Shu qatorda o‘ziga xos madaniy boy tajribani ham[Усмонова, 2019-23]". Bu tajriba qanday taraqqiy etgan bo‘lishidan qatyi nazar unda ota-ona konsepti mavjud bo‘ladi.

Ota-ona insonni dunyoga keltiruvchi, uni shaxs sifatida kamol toptiruvchi inson ekanligi har bir jamiyatda ularga bo‘lgan aksiologik qarashlarni dunyoga keltiradi. Maqollar har bir jamiyatning turmush tarzi, madaniy qarashlari hamda qadriyatlar tizimining o‘ziga xos ekanligini belgilab beradi.

Jumladan, jamiyatdagi otaga bo‘lgan munosabat mazkur jamiyatning madaniyat darajasi bilan bog‘liqdir. O‘zbek madaniyatida ota yoki onaga bo‘lgan munosabat qadriyat darajasida bo‘lib, uni lingvokulturologiyaning predmeti bo‘lgan xalq maqollari misolida dalillash mumkin. "Zero, til olam va odam munosabatini o‘zida aks ettiruvchi mohiyatdir" [Xakimova, 2019-36].

ASOSIY QISM

Madaniyatning shakllanishida muhim omillardan biri bu dindir. Din xalqni va jamiyatni ma’lum bir tartibga undovchi saodat yo‘lidir. Kishilik jamiyatining milliy-madaniy jihatdan shakllanishida uning o‘rni katta. Shu sababli turg‘un birikmalarning semantikasida dinning ta’sirini yaqqol ko‘rishimiz mumkin.

1. *Amri padar arshdan ulug‘.*
2. *Ota rozi - Xudo rozi.*
3. *Ota onasini tanimagan tangrisini tanimas.*

4. *Otang ishga buyursa nomozingni buzib ayt.* [Шорамедов, 1989-179]

O'zbek tilining izohli lug'atida "Arsh" leksemasi quyidagicha izohlanadi: Arsh 1 (taxt, shiypun) osmonning eng yuqori qavati, yuqorisi. Har uchala maqolda ham islom madaniyati yaqqol namoyon bo'lgan. "Arsh" – islom aqidasi ko'ra, yer, osmon, yulduzlar va kursiydan ham katta hajmdagi mavjudod. Olloh yaratgan barcha narsadan u buyuk va kattadir. Maqolda otaning so'zi yoki buyrug'i farzand uchun naqadar muqaddas, rad etib bo'lmaydigan narsa ekanligi ta'kidlab o'tilgan.

Demak, islom dini ta'sirida shakllangan ushbu maqollarda "ota" konseptining ulug'lanishini ko'rishimiz mumkin.

1. *Otang ishga buyursa,*

Namozingni buzib ayt.

2. *Ota oldidan o'tma,*

Odob oldidan ketma.

3. *Ota oldida kek urma ,*

Odobingga chek urma.

Keltirilgan paremeologik fond namunalarini yuqorida berilgan maqollarning mantiqiy davomi sifatida baholash mumkin. Oldin o'git berilgan bo'lsa endi natija ifodalanmoqda.

O'zbek milliy madaniyatida "ota" konseptining "oila ustuni", "oila himoyachisi", "muhim qarorlarni qabul qiluvchi", "oilaning asosiy boquvchisi" kabi tashkil etuvchilari bor.

"Oilaning asosiy boquvchisi" "ota" konseptining asosiy assotsatsiyalaridan biridir.

1. *Otanging chorbog'ida qolguncha ,*

Onangning oymog'ida qol.

2. *O'roq tutib otang qolguncha ,*

O'ymoq tutib onang qolsin.

3. *Otangning mol dunyosi bilan qolguncha,*

Onangning pilta- savati bilan qolgin.

Chorbog' o'zbek tiliga tojik leksikasidan kirib kelgan bo'lib, chor, ya'ni "to'rt bog'" degan ma'noni anglatadi. O'ymoq – uncha katta bo'lmagan chuqurlik, tor, bejirim; shevada esa "angishvona" ma'nosini bermoqda. 1-maqolda "o'ymog'i" leksemasi kichik joy ma'nosini anglatmoqda. Ota va ona, chorbog' va o'ymog' leksemalari nutqiy antonimiya hosil qilmoqda. 2-maqolda "oymoq" leksemasi "oroq" bilan qarama – qarshi qo'yilganini inobatga olsak, o'ymoq izohli lug'atda keltirilgan *angishvona* izohiga to'la mos keladi. 3-turg'un birikmada *piltasavat* madaniy koddir. Madaniyat kodlari tilde, asosan, xalqning obrazli tafakkurini namoyon etuvchi maqol, ibora, turg'un o'xshatish, metafora, qarg'ish, duo va olqishlar kabi lingvomadaniy birliklarda in'ikos etadi.[Xudoyberganova, 2020-30]

Madaniyatshunoslarning xulosasiga ko'ra esa madaniyat kodlari madaniyatni tushunish kalitidir, u biron-bir shaklda kodlangan madaniy axborotni aniqlash imkonini beradi. Demak, madaniy kod ma'lum bir jamoalargagina tushunarli bo'lgan muayyan mazmunni shartli va ramziy tarzda ifodalovchi takrorlanmas belgilar tizimidir. Piltasavat o'zbek oilalarida foydalaniladigan uy ro'zg'or buyumidir. Pilta – charxda ip yigirish uchun piltakachda yumaloqlangan bir bo'lak paxta. Bunday paxtalarni savatga solib qo'yib, birma-bir olib ishlatardilar. [Shomaqsudov, 1987-199]. Piltasavat leksemasi “Otangning bog‘-u rog‘i bilan qolguncha onangning piltasavati bilan qol” maqolida asosiy mazmunini ifodalashda yordamchi vosita bo‘lib kelmoqda. Uning tushunilishi alohida bir madaniy tahlilni taqozo etadi. O‘zbek madaniyati bilan, uning turmush tarzi bilan tanish bo‘lmagan kishi bu maqolni tushuna olmaydi. Shuning uchun ham uni madaniy kod sifatida qabul qilishimiz mumkin.

Mazkur maqollarda otaning asosiy boquvchisi ekanligi bilvosita ifodalanmoqda. Bu tagma'no “chorbog‘”, “o‘roq”, “mol dunyo” so‘zlari bilan voqelanmoqda. Zero, qadimda erkaklar ishlagan, ayollar esa xonadon yumushlari va farzand tarbiyasi bilan mashg‘ul bo‘lgan. Lekin ushbu maqollardaga asosiy hukm bu emas. Unda ona olamdan o‘tib ketsa, farzandlarni ota eplashi qiyin kechishi, odatda ayoli olamdan o‘tgan erkaklarning yana turmush qurishi va bu holat har doim ham farzandlarga yoqmasligi kabi xalqning tajribalari aks etgan. Turmush o‘rtog‘i olamdan o‘tgan ayollar esa har qanday holatda ham farzandlari uchun yashaydi, o‘zbek madaniyatida deyardi oila qurmaydi. Shuning uchun ham xalq tilida quyidagi kabi maqollar mavjud: *Onali yetim gul yetim, Otali yetim shum yetim*.

Maqollarda nafaqat qadriyatlar, balki achchiq hayotiy tajribalar, boshdan o‘tkazilgan sinovlardan chiqarilgan achchiq xulosalar ham o‘rin olishi yuqoridagi maqollarda aks etgini ko‘rib chiqdik. Bu kabi achchiq hayotiy tajribalardan chiqarilgan xulosalar millatlararo mushtaraklikka ega. Masalan, rus lingvomadaniyatida: *Без отца полсироты, а без матери и вся сирота* maqoli mavjud bo‘lib, u o‘zbek tilidagi ushbu maqolning muqobilidir: Otasiz yetim gul yetim, onasiz yetim chin yetim. Madaniyatlararo ushbu mushtaraklik ona har qanday shaxslar madaniyatida mehr timsoli ekanligining isbotidir.

Maqollar tahlilidan ma'lum bo‘ldiki, o‘zbek xalq maqollarida ota va ona bir-biriga zid qo‘yiladi, hamda nutqiy antonimiyani tashkil etadi. Aslida, til sathida ota va ona so‘zlari antonimlikni hosil qilmaydi. Bu kabi bir tushunchaning ikki tomonini anglatuvchi ota-ona, aka-uka, o‘g‘il-qiz kabi so‘zlar o‘zaro korrelyativ munosabatdagi so‘zlar deyiladi: “Antonimlarni umumiy giperonimga ega giponimlarning o‘zaro munosabatidan farqlash lozim. Masalan, umumiy *jins* giperonimga ega *ayol* va *erkak*, *farzand* giperonimi bilan umumlashadigan *o‘g‘il* va *qiz* giponimlari antonimik juftlikni hosil qila olmaydi. Albatta, ushbu leksemalar yagona differensial semasi bilan farqlanishi mumkin. Antonimik munosabat hosil bo‘lishi uchun esa qarama-qarshilik

bitta mohiyatning, hodisaning ichida bo'lishi va yana ikki leksema tarkibidagi yagona farqlovchi semalar ham zid bo'lishi kerak. *O'g'il* va *qiz*, *ota* va *ona*, *tog'a* va *xola* leksemalari «erkak» va «ayol» semalari asosida (farqlanadi) zidlanadi. Bizningcha, erkak va ayol bir hodisaning qarama-qarshi tomonlari emas, bir giperonimga ega ikki xil hodisadir» [Хакимова, 2008-85].

Maqollardagi nutqiy antonimiyaning ko'p kuzatilishining asosiy sabablaridan biri – millat o'zaro zid bo'lmagan narsa, belgi-xususiyat, harakatlarni bir-biriga solishtiradi, zidlaydi. Shu tariqa maqollarda nutqiy antonimiya hosil qilinadi. Xalq ota va ona so'zlarini bir-biriga zidlar ekan, otaning qat'iyati va onaning mehribonligi ko'proq oppozitsiya belgisi bo'lib keladi: *Ota qarg'ishi oq*, *Ona qarg'shi do'q*. Maqolda otaning qarg'ishi o'qqa, onaning qarg'ishi do'qqa o'xshatilmoqda. Mazkur o'xshatish orqali metafora yuzaga kelgan. Bu o'rinda otaning qarg'shi o'q kabi tez yetib boradi va shikastlaydi, degan ma'no asosida ko'chim hosil bo'lmoqda. Bu o'rinda lisoniy emas nutqiy metafora haqida so'z yuritish lozim. Onaning qarg'ishi otanikiga nisbatan kuchsiz ekanligi uning do'qqa qiyoslanganidan ma'lum.

Gruzin lingvomadaniyatida ham shu kabi turg'un birikmani uchratish mumkin.

Ota qarg'asa soqoli takidlaydi,

Ona qarg'asa qalbi duo qiladi.

Ma'lumki, o'zbek madaniyatida o'g'il farzand otaning o'rmini bosuvchi shaxs sifatida ifodalanadi. Qiz farzand esa onaga mengzaladi: *Otaning aksi o'g'ilda*, *Onaning aksi qizda ko'rinadi*. *Onasiga qarab qizini ol*.

Qozoq lingvomadaniyati namunasi bo'lgan quyidagi maqolda ham ota-o'g'il munosabati yuksak ekanligini ko'rishimiz mumkin: *Otadan o'g'il qolsa, demak, u yashamoqda*, *Otadan qiz qolsa, demak, undan iz qolibdi*.

Yuqorida keltirilgan qozoq va o'zbek lingvomadaniyatiga tegishli maqollarda ham umummadaniy qarashlarni ko'rishimiz mumkin. Bu esa o'zbek va qozoq xalqining umumiy turkiy madaniyati, umumiy e'tiqodi, yaqin hudud, yaqin qo'shnichilik, bir til oilasiga mansublik kabi omillar bilan izohlanadi.

XULOSA

O'zbek madaniyati tarixidan ma'lumki, ota-qiz munosabati go'zal tarbiya tasirida vujudga keladi. O'g'il va ota munosabati esa o'zgacha tartib asosida quriladi. Ota o'g'ilni hayotga tayyorlovchi eng muhim shaxs etib ko'rsatiladi. Ushbu fikrimini quyidagi maqollar orqali tasdiqlash mumkin: *Otalik o'g'il – egalik qul*. *Otasiz o'g'ilning og'zi katta*. [Jo'rayeva, 2006]

Chechen lingvomadaniyatida esa boshqa bir munosabat ifodalangan maqollarni ko'rishimiz mumkin: *Qiz chiroyli bo'lsa, otaning nomi mashxur bo'ladi* yoki *chiroyli qiz otasini mashhur qilar*.

Ma'lumki, Checheniston Alaniya davlati parchalanishidan vujudga kelgan kichik bir davlat. Aholi soni 1mln 230ming. Lekin shunga qaramay, o'zining yuksak madaniyati va lingvomadaniyatiga ega davlatlardan biridir. Chechen madaniyatida ham o'zbek madaniyati qizning roziligi otasidan so'raladi. Keltirilgan maqol mazmuni shu ma'noni ifodalaydi. O'zbek va chechen madaniyatidagi bunday umummadaniy o'xshashliklar bu ikki xalqning bir dinga, ya'ni islom diniga etiqod qilishi natijasidir. Lekin o'zbek lingvomadaniyatida bu maqolga muqobil mavjud emas. Chunki o'zbeklarda otaning roziligi ayollar orqali so'raladi.

Xullas, o'zbek tilida "ota" komponentli maqollarda otaning ulug'lanishi, unga itoat qilish farzandlar uchun burch ekanligi, otaning mehridan esa onaniki ustun ekanligi ifodasini topgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность.-М. Наука, 1987.
2. Маслова В. Лингвокультурология.-М. Академия, 2001.
3. Народные русские пословице.- Москва, 1985
4. Усмонова Ш. Лингвокультурология. -Тошкент, 2019
5. Худойберганова D. Til Tafakkur Madaniyat . -Toshkent, 2020.
6. Хакимова М. Ўзбек тилида абстракт номлар семантикаси. -Тошкент, 2019.
7. Хакимова М. Семасиология. Ўқув қўлланма. -Тошкент, 2008. 85-бет
8. Шведова Н.Ю. Краткая русская грамматика.- Москва, 1986.
9. Шорахмедов Ш. Ўзбек халқ мақоллари,-Тошкент, 1989.
10. www.filology.ru
11. www.ru.wikipedia